

Софийски евангелски фрагмент № 25

Имре Х. Том

В Софийската народна библиотека "Св. Св. Кирил и Методий" под № 25 се пазят откъси от недатирано *апракосно евангелие* – руски езиков паметник. В своето описание на ръкописите и старопечатните книги в Народната библиотека Б. Цонев дава кратка характеристика на този паметник – отнася го към XIII–XIV в. и определя, че ръкописът има руска редакция.¹

Настоящата работа цели да въведе в научна светлина данните на този неизвестен, неразработен паметник на руския език според изискванията, предявени от Н. М. Дилевски,² който обърна вниманието на изследователите върху старопечатния руски и украински книжен фонд в България.

По-долу ще дадем кратко *палеографско* и *графико-ортографично описание*, както и *фонетичен* и *морфологичен анализ* на интересувания ни ръкопис, който по-нататък ще наричаме *Евангелие № 25* (*Ев. № 25*) от Софийската народна библиотека "Св. Св. Кирил и Методий". В края на нашата статия ще се опитаме да дадем по-точна хронология на *Ев. № 25*, определяйки мястото му сред другите паметници на древноруския език. *Паметникът представлява фрагмент от изборно евангелие (апракос), вероятно от "галицко-волински" произход, и съдържа интересни данни за древноруския език.*

Палеографско описание

Евангелието е писано на пергамент и се състои от 14 листа, като текстът е разположен в две колони. Както отбелязва Б. Цонев в своя опис,³ 6 листа са написани на жълтеникав и груб пергамент с по-ярко мастило, а 8 листа са написани на по-тънък пергамент с по-тъмно мастило. Тези особености са отбелязани от Цонев, но той, макар да подчертава разликата, не говори нищо за това, че може би ръкописът е дело на двама преписвачи. Въпреки това, както ще видим по-нататък, евангелието е писано от една ръка. Размерите на ръкописа са 29,5x21,5 см, а на текстовото поле – 23x15 см. Текстът е написан в две колони, по 26 реда на страница.

Състоянието на паметника е крайно незадоволително. Инициалите на 2, 5, 6, 7 и 14 л. са изрязани. На л. 7–14 текстът се чете трудно, тъй като пергаментът е повреден. Ръкописът е разчертан с доста остро оръдие, защото следите на разлиновката се забелязват и на обратната страна на листа. Разчертаването е с характерно за разлиновката на ръкописи в голям лист за писане в две колони.⁴ Такъв тип разчертаване се среща в *Остромировото евангелие* и *Светославовия сборник* от 1073 г.

¹ Цонев, Б.: *Опис на ръкописите и старопечатните книги на Народната библиотека в София*. I. София 1910, с. 26.

² Дилевский, Н. М.: *Русские и украинские рукописи и старопечатные книги в болгарских книгохранилищах*. In: Сб. Исследование источников по истории русского языка и письменности. Москва 1966, с. 206.

³ Цонев, Б. Цит. съч.

⁴ Карский, Е.: *Славянская кирилловская палеография*. Ленинград 1929, с. 128.

Ръкописът няма подвързия. Пагинацията е по-късна, приписки на скриптора липсват. Срещат се обаче поправки в текста, направени вероятно в по-късно време от българин, защото представляват подновления на **ѡ** с **ѡ̑**, съответстващи на българското произношение: **ѡвѣтъ сѡ** 1в (**ѡвѣтъ сѡ̑**), **ѡко** 4в (**ѡ̑ко**) и др.

Ръкописът е писан със старателен и равен среден калиграфски устав. По външния вид на писмото може да се заключи, че преписвачът е бил опитен скриптор, чийто почерк се характеризира с някои индивидуални особености. Буквите са написани динамично, с известна тенденция към изисканост. Разстоянията между отделните букви са еднакви и строго се спазват от преписвача. Геометричният принцип обаче е нарушен – височината на буквите въобще е по-голяма от ширината. Обща особеност представлява и по-тънкото изписване на хоризонталните линии. Тези две особености представляват черти, характерни за по-късните ръкописи.⁵

Тук трябва да се отбележи, че писмото на *ръкопис № 25* има общ лек наклон надясно. Такъв наклон, като архаична черта, е налице в *Енинския апостол* от XI в., обаче в нашия ръкопис той едва ли трябва да се тълкува като архаична особеност, а по-скоро като резултат от стремежа към ускоряване процеса на писане.

– букви, означаващи гласни: а, е, и, ї, о, у, ъ, ь, ъ, ъ, ю, ю, ѓ, ѓ, ѓ, ѓ;
– букви, означаващи съгласни: б, в, г, д, ж, з, к, л, м, н, п, р, с, т, ф, х, ц, ч, ш, щ, ъ.

Инициалите, употребявани в Ев. № 25, могат да бъдат разделени на два типа:

- Големите инициали в сравнение с другите паметници от XII–XIII в. са сравнително прости. Те не са издържани изцяло нито в стария геометричен, нито в новия тератологичен стил, а отразяват преходна степен от геометричния към чудовищния стил, чиито елементи Ф. Буслаев е отбелязал в *Юревското* и *Добриловото евангелие*.

90

В инициалите на *Ев. № 25* се забелязва появата на плетени ремъци (вж. инициалите на л. 1а, 3а, 4в), обаче чудовищните фигури не се явяват в своя пълен, зрял вид, както в други древноруски паметници. В това отношение най-интересен е инициалът р на л. 2а, при който ремъците на петлицата образуват глава на чудовище. Другите инициали имат своите паралели в *Юр. ев.* и *Добр. ев.*

Интересна обща черта на инициалите е тази, че те са оцветени с минимум на багра, обаче тя очертава само контурите, които не са запълнени с друга боя. На л. 1г, 2а, 2г, 4в, 9а, 10б и 12а се забелязват следи от синя боя, която също не запълва изцяло контурите на инициалите.

Говорейки за палеографските особености, трябва да подчертаем, че те могат да бъдат разделени на две групи:

- общи особености, характерни за всички букви, които имат на първо място хронологическо значение (напр. мястото на кобилицата на буквата **Ѧ**);
- индивидуални особености, характерни за отделни преписвачи, които помагат да бъде по-точно определена принадлежността на ръкописа към определени преписвачи или определена школа (напр. хоризонталните чертички на вертикалните букви, т.н. маниерно писмо. Тази черта е налице във всичките части на *фрагмент № 25*).

Интерпунктуационни и надредни знаци

В Ев. № 25 се използват следните интерпунктуационни знаци: точка – в края на реда и вътре в реда; четириточие – ∴ и съчетание от четири точки и чертичка. Точката обикновено стои в средата на реда. Съчетанията от няколко точки се пишат в края на евангелските четива, при това с киновар. Когато буквите са употребени в цифрово значение, от двете страни също се ограждат с точки.

От надредните знаци преписвачът на *Ев. № 25* употребява титла и в порядки случаи – точки или чертички. Титлата има твърде прост вид – представлява кратка хоризонтална чертица (в повечето случаи твърде тънка), в чиито краища се спускат надолу малки окончания, образувани с натиск на перото ( ). Срещат се и такива варианти, при които лявото окончание на титлата е подвигнато нагоре ( ).

Говорейки за надредните знаци, трябва да се спрем и на начините за съкращаване на думите, които са два вида – с помощта на титла или чрез изнасяне на буква над реда.

Под титла обикновено се пишат думите от известната категория *nomina sacra* – БѢ, БА, ДХѢ, ІС, КРѢСТѢ, МЛТКОУ, НБСѢ, ОЦА, СНѢ, ЦРКИ и др., – както и някои често употребявани думи, като глагола ГЛЮ във всичките му форми, ЧЛВКѢ и др.

С изнасяне на буква над реда под титла се пишат редица думи, като сѣбѹ, нѣ, пѣ, бѣ, вѣзглѣ, еѹѣ и др. Срещат се случаи, когато думата се пише в нейния древноруски звуков облик, при които буквата д се изнася над реда, но без титла – кожан 13б, 13в.

Графика и орфография

Тук бихме искали да проследим най-важните графико-ортографични особености на интересувания ни ръкопис.

В *Ев. № 25* първата (л. 1а–6г) и втората (л. 7а–14г) част съвсем слабо се различават една от друга. По-нататък ще покажем тези разлики там, дето успяхме да ги определим. Графичните и ортографичните особености на *Ев. № 25* се проявяват, *първо, при употребата на отделните букви, второ, при съчетаването на буквите една с друга*. Тези особености ще разгледаме отделно.

Най-важните особености при употребата на отделните букви

Най-важните особености при употребата на отделните букви могат да се определят така:

а) Буква **Ѣ** се среща в двете части на ръкописа, употребява се в края на реда при перенос: **Ѣ**8|дѣтъ 1а, **мѣ**зѣ8| 1в, **нмѢ**|тъ 2в, **ѣмѢ** 2г (2х), 3а, 5б, 11в, **кнѣмѢ** 6б, **дѣ**ш8 10в и пр. (18 случая). Вътре в реда е употребена в два случая: **ѣмѢ** 12а, **дрѢ**гъ 9в.

б) Почти паралелно правило на употреба с буква **Ѣ** има и буква **ї**, но с тази разлика, че се пише само в края на реда: **долѣжнѣ|комѣ** 1б, **итї** 2а, **слѣзамї** 3б, **сї|хѣ** 5г и пр. (11 случая). При употребата на буквите **Ѣ**, **ї** може да бъде отбелязана графична тенденция у преписвача – да ги пише в края на реда, за да спести място. Употребата на **Ѣ**, **ї** в първата част е била по-консеквентна, защото **Ѣ** там се среща само в края на реда.

в) Буква **w** често се употребява. Среща се в две категории изписвания:

– в незасти думи: **ѡсѡбѣ** 2в, **ѡнѣ** 3а, **ѡ[|бр]ѣтъше** 5г, **ѡ|каменѣнии** 5б, **ѡслабленѣи** 6в, **по ѡ|бѣчаю** 14в и пр. (12 случая);

– в заети думи: *мш|нш* 5в, *мшнш* 6б, *ншнш[ъ]* 4б, *ншана* 12б, *шлтарь* 13б, *оубо шлтарьмь* 13в (7 случая, от които 2 са в края на реда).

И в двете категории изписвания може да се открие тенденция, макар и неиздържана докрай, да не се пишат една след друга две еднакви букви.

г) Буква **ж** започва да се среща от 7-ми лист: **мж|дрѣн** 7г, **дрѣгж|ю** 8г, **тж|** 9б, **пастж|хъ** 9в, **нашемж|** 11а, **разж|мѣвъ** 11г, **трѣдъ** 11г, **живж|шимн** 13в, **кж|ръ** 14б, **рижж|** 14в. Основната графическа разлика между първата и втората част в *Ев. № 25* е в това, че в първата част въобще не се употребява буквата **ж**. Във втората част от 12 случая в 8 се пише **ж** в края на реда.

д) Буквата **ю** стои в началото и в средата на думата след буква, означаваща гласна: **ю**сть 1б, 1г, 2б, 13б (5х), **ю**|сть 3а, 13б, **ю**го 1г (2х), 2а, 2б, 5а, **ю**си 8г, **ю**|си 9а, **ю**лини 10б и пр., **трѣ**буютѣ 1а, **твѣ**ю 1а, д[ѣ]**л**аннѣмъ 4б, **вѣ**ршуютѣ 5г и пр.

Буква **ю** в началото на думата е употребена в първата част в 42 случая, а във втората в 63 случая.

е) Буква **е** в началото на думата е употребена в 11 случая: **е**сть 5а, 25в, **е**|сть 1в, **е**го 3в, **е**си 5г, **е**вѣ|г|лѣ 2б, **е**|г|да 13б и пр.

г) Буква **ѡ** не се съчетава с буквите, означаващи исконно меки съгласни (вж. т. в): **проѡжаѡѣ** 3б, **лежашѡ** 6в, **можаѡѣ** 11б, **на|чаша** 1г, **о|трочатѡ** 3б, **ѡчашѡ** 3в, **лица** 1в, **дѣсниц[а]** | 4г, **пѣаницами** 8а, **отѣпоѡщаѡѣ** 1б, **[доѡша** 2а]⁶, **[тѡща** 3а] и др.

Тези особености на съчетаемост и несъчетаемост на буквите една с друга и употребата на “новия **ѣ**” показват, че преписвачът на *Ев. № 25* е принадлежал към една консеквентна ортографична школа.

Фонетика

Разглеждането на фонетичните особености на *Ев. № 25* ще започнем с изброяване на характерните за руския ръкопис изписвания, които предават специфичните особености на древноруския език.

Съдбата на носовките

Съдбата на носовките е добре засвидетелствувана от изписванията **ѡѣ**, **ю**, **а**, **ѡ** в м. старобългарските букви **ѡ**, **ѡѣ**, **ѡ**, **ѡѣ**; **ѡѣ** в м. **ѡ**: **боѡдетѣ** | 1г, **проѡжаѡѣ** 3б, **сѣберѡѣѣ** сѡ 9в, **соѡжю** 11в (2х) и др.; **ю** в м. **ѡ**: **алчюѡ** 10а, **дѣшю** сѡю 2б (3х), **хѡщю** 6а, **просла|ѡю** 10г, **нѣѣю** 11б; **ѡ** в м. **ѡ/ѡѣ**: **ѡзѣѣ** 9в, **посланѣѡ** 7б, **сѡѡѣ|ѡ** 10в, **ѡѡѡѣ|ѡ** 11г; **а** в м. **ѡ**: **на|чаша** 1г, **алча** 1в (2х), **нѡша** 2а, **о|трочатѡ** 3б, **реѡѡ** 14в и др.

Тези данни свидетелствуват за изменението на гласните $e > 'a$, $o > u$. С деназализацията на носовките е свързано и изменението на функцията на **ѡ**.

Буква ж вместо старобългарското жд (< общослав. *dj)

В *Ев. № 25* отбелязахме няколко случая на употреба на буквата **ж** в м. стб. **д** от общослав. *dj: **дажѣ** 1а, **внжѣ** 5в, **вн|жѣ** 1г, **межю** | 2в, **прѣжѣ** 1а, 7в, 12в, **прежѣ** 5в, **соѡжю** 11в (2х), **осоѡжѣннѣ** 13а (10 случая).

Наличие на епентетичен l

Наличието на епентетичен **l** в интересувания ни ръкопис е характерна особеност на *Ев. № 25*, която в значителна степен го отличава от паметниците на среднобългарския език, където той отсъства.⁷ В *Ев. № 25* забелязваме следните случаи на употреба на **l** епентетикум: **на зѣмли** 1а, 1в, **днѣлѡѡѣ** сѡ 2г, **[ѡѣн зѣмли** 4а], **ѡслабѣнѣ** | 6б, **ѡслабѣнѣ|н** 6в, **отѣ зѣмла** 10г, **ѡѣ зѣмли** 9а, 10в, **о|стаѡлѣтн** 13в.

⁶ Подобно на примера, поставеното в големи скоби означава, че текстът в копието не се чете – може да се види само в оригинала.

⁷ Мирчев, К.: *Историческа граматика на българския език*. София 1958, с. 138.

*Изписвания от типа *tʲɐrt, *tʲɐlt, *tʲɐrt, *tʲɐlt*

Изписвания от типа *tʲɐrt, *tʲɐlt, *tʲɐrt, *tʲɐlt в м. стб. рѣ, лѣ, рѣ, лѣ между букви, означаващи съгласни, са представени в Ев. № 25 с много примери: чѣрѣа 1в, пѣрстѣ 2в (2х), мѣртѣа 3б, мѣлчѣхѣуѣа 5б и пр., с вокализация на ѣ, ѣ: долѣа 1а, отѣверѣаѣа 2б, вѣвѣ|рѣа 3а.

Трябва да се отбележи, че по наши наблюдения в Ев. № 25 няма старобългарски изписвания. Формите сѣрѣ|ти 2в, [сѣлѣ|нѣа 4а] са възникнали поради стремежа на преписвача да свършва реда с буква, означаваща гласна, което много често е осъществявано с букви ѣ, ѣ в края на реда. Всички тези данни позволяват да се твърди, че Ев. № 25 е паметник на руския език.

От най-важните особености на фонетиката най-напред ще разгледаме системата на гласните.

Съдбата на редуцираните гласни

За съдбата на редуцираните гласни ясна представа дават изписванията ѣ, ѣ или ѣ, ѣ. Ще разгледаме редуцираните гласни в следния ред:

- а) редуцирани в основата;
- б) редуцирани в суфиксите;
- в) редуцирани в представките;
- г) редуцирани в предлозите.

Отделно ще разгледаме изписвания с ѣ/ѣ в м. ѣ/ѣ на мястото на редуцирана гласна в силна позиция и съчетанията от типа *tʲɐrt, *tʲɐlt, *tʲɐrt, *tʲɐlt, *tʲɐrt, *tʲɐlt.

а) Редуцираният ѣ се изпуска в корените в 63 случая: алѣа 1в (2х), вѣзѣлѣахѣа 9в, [нѣ]зѣна 6а, двѣ 8г, 14в, двѣ|гоуѣа 13б, двѣа 14в, донѣаѣа 2в, 7в, 14б, донѣ|аѣа 7б, донѣ|аѣа 11а, приѣзѣаѣа 2а, вѣзѣаѣа 11б, зѣа 5б, [зѣа 9а], кнѣзѣа 10г, 11б, кнѣжѣа|кѣа 3г и др.

Буква ѣ на мястото на редуцираната гласна се пази в следните случаи: вѣдѣлѣа 7г, вѣдовѣа 13а, изѣнѣа 3в, двѣа 10а, вѣзѣахѣуѣа 2в, зѣа|нѣа 7б, кѣдѣа 12б, по мѣнѣа 2а, о мѣнѣа 14в, ѡ мѣнѣа 14в. Тези примери са 18. Необходимо е да се добави обаче, че наречието кѣгда 10а, нѣ|кѣгда 14б, тѣгда 9б, 9в се пише винаги с ѣ.

Вместо редуциран ѣ в силна позиция има ѣ: [...зѣаѣа 4а, [сѣаѣа 4а].

Буквата ѣ се изпуска в корена там, където редуцираната гласна е била в слаба позиция. Случаите са 48: чѣа 1г (2х), 2а, 2б, 3б, 5в, 6в (2х), 11в (2х), 11г (2х), 13б, 14б, 14г, ч[ѣа] 6в, вѣа 2г, 3б, вѣа 5г, 9б, 9в, вѣа 6а, вѣа|мѣа 6г, вѣа 13в, вѣа вѣа 11г, вѣа 11г, сѣаѣа 7б, вѣа 11б, вѣа|кѣа 13г, ѡмѣа 3б, ѡмѣа 10в, дѣа 7в, вѣзѣаѣа 2в, вѣзѣаѣа 5б, ѡзѣа 5г, ѡзѣа|ѣа 5г, вѣзѣа 6г, вѣзѣа|ѣа 9б и др.

В два случая се пропуска буквата и там, където редуцираната гласна е била в силна позиция: вѣа 2б, 10б.

Буквата **ъ** в м. редуцирана гласна в слаба позиция се пази в 52 случая: **чъ**|то 4г, **чъ**ли 1г, **по**лъза 2б, 10б, **сѣ**дѣ 2в, **пр**ишѣли 4в, **раздѣ**ра сѣ| 4а, **мъ**здѣ| 4в, **пр**остѣри 5б, **пр**остѣре| 5б, **лѣ**сти 5в, [оузѣриши 5г], [зѣраша 4а], **пра**|вѣдѣнѣ 4б, [зѣжѣдете 13г] и др.

Буква **ѣ** не се пише там, където редуцираната гласна е била в силна позиция, обаче има изключение от това правило в корен **-шѣд-**: **дѣ**|нѣсѣ 1а, **пра**вѣ|дѣннѣ 2а, **мъ**здѣ 1в, **пр**ишѣдѣ 2в, **н**|шѣдѣше 3в, **шѣ**дѣ|ша 4б, **шѣ**|дѣша 12б, **шѣ**дѣша 12в, **дѣ**рѣни 6б, **вѣ**зѣмѣ 6г, **сѣ**нѣмѣ 4б, **вѣ**сѣдѣ 9б, **сѣ**|крѣжѣтѣ 9б, **тѣ**мѣнни 9в, **тѣ**мѣнн|ци 9г, **тѣ**мѣннѣ 14б, **мѣ**нѣшихѣ| 10а, и може би **стѣ**гна|хѣ 4г, **стѣ**гнахѣ 4в, но **пр**ишѣдѣше 2в, **пр**ишѣдѣ|шини 4а, **вѣ**шѣдѣше 4б, **пр**ишѣлѣца 13б, **пр**ишѣствѣ|ѣ 7в.

Съотношението на изписванията **ѣ/ѣ** в корените в слаба позиция са следните:

	се пише	се изпуска
ѣ	18	63
ѣ	52	48

Може би запазването в по-голяма степен на **ѣ** се обяснява с неговата нова функция, да служи за изразяване мекостта на съгласната.

б) Пропуска се редуцираната гласна в суфикса **-ѣн-** в слаба позиция в 14, а се запазва в 42 случая: **нѣ**сѣнѣнѣ| 1б, **нѣ**сноѣ 8а, **кни**жнн|ци 2а, **грѣ**шннѣ 2а, **грѣ**шнѣ|мѣ 2б, **вѣ**рнѣнѣ 7г, **вѣ**рнѣ 8г, **гор**ннѣ 12в, **пѣ**ли 13г, **пол**ни 13г, **вѣ**нѣшнѣ 13г, **тѣ**мннѣ| 14б, но **мъ**зѣчѣннѣ 1а, **долъ**жѣнн|комѣ 1б, **грѣ**шннѣ 2а, **грѣ**|шннѣ 2а, **всѣ** мо|щнѣ 3б, **пра**вѣ|дѣннѣ 2а, **кни**жнн|кѣ 3г, **к**(н)ижнн|ци 12а, **кни**жннѣ 13а (2х), 13б, 13в, [сѣтѣннѣ 4а], **крѣ**мѣшннѣ 9б и др.

В силна позиция няма преход **ѣ>ѣ**: **нѣ**|вѣрнѣ 3а, **пра**|вѣдѣнѣ 4б, **вѣ**рнѣ 8г, 9а, **стра**ннѣ| 9в, **пок**ннѣ 13б.

В суфиксите **-ѣц-**, **-ѣк-**, **-ѣл-**, **-ѣш-**, **-шѣд-** буквата **ѣ** се изпуска там, където редуцираната гласна е била в слаба позиция: **овѣ**ца 9в (2х), **ко**злнѣца 9в (само 3 случая).

Буквата **ѣ** е запазена на мястото на редуцираната гласна в слаба позиция в следните думи: **мѣ**шѣца 11а, **пр**ишѣлѣца 13б, **та**жѣкаѣ| 13в, **ко**злнѣцѣ 9в, **бо**лѣша 5г, **мѣ**нѣшихѣ| 10а (само 6 случая). Буквата **ѣ** се запазва на мястото на редуцираната гласна в силна позиция: **ста**рѣцѣ 3г.

В суфикси **-ѣ(ш)-**, **-ѣ(ш)-** редовно се пише **ѣ**, **ѣ** на мястото на редуцираната гласна в слаба позиция: **пр**ишѣдѣше 2в, **вѣ**|шѣдѣшѣ 3в, **н**|шѣдѣше 3в, **пр**ишѣдѣ|шини 4а, **пр**ишѣдѣ 9б, **посла**вѣшаго 11б, **бѣ**вѣшѣ| 11в, **вѣ**зѣмѣ|вѣши 11г, **вѣ**ше|дѣшема 12б, **ствѣ**рѣша 10б, **сѣ**тѣкѣ|рѣшѣ 11а и др. Също така консеквентно **ѣ** се употребява и в суфиксите **-ѣск-**, **-ѣстѣ-**: **нѣ**дѣтѣска 3а, **де**каполи|тѣски 2в, **чѣ**лѣчѣстѣ 3в, **чѣ**лѣчѣски 9б, **жидѣ**вѣска 4б, **ѣ**|лѣонѣскоѣ 14в, **прѣ**чѣскиѣ 13г, **посла**ѣшѣстѣ 6б, [п]ришѣствѣѣ 7в.

Буквата **ѣ** се пази там, където редуцираната гласна е била в силна позиция: **сидонѣскѣ** 2в. По същия начин се пише **ѣ** във формата **патѣкѣ** 4б.

в) Картината на изписванията при редуцираните гласни в представки е следната:

Представка **ѣѣ** се пише, с едно изключение (**ѣла҃гали|ѣа** 14б), винаги с **ѣ**: **ѣѣеди** 1б, **ѣѣедоуѣомѣ** 9г, **ѣѣниде** 1г, 6б, **ѣѣни|де** 5а, **ѣѣниди** 3б и др.

Глаголните представки **ѣѣѣ-**, **ѣѣс-**, **подѣ-**, **отѣ-** се пишат винаги с **ѣ**: **ѣѣѣдастѣ** 1а, 1в, **ѣѣѣавѣ са** 7в, **ѣѣѣа** 8г, 9а, **ѣѣсхотѣ** 5б, **подѣкопаютѣ** 1в, **отѣпоустѣ** 1а, **отѣпоуститѣ** 1б, **отѣпоу|ѣаѣмѣ** 1б, **отѣпоу|ѣаѣете** 1б (2х), **отѣвержатѣ** 2б и др.

Представка **нѣ-** (**нс-**), с едно изключение, се пише без **ѣ**: **н|скоушѣние** 1б, **нѣгнати** 3в, [...]**нѣдѣше** 4а, **нѣсечѣнѣ** 4б и др., но **нѣгнани** 11б.

Глаголната представка **раѣ-** (**рас-**) се пише винаги без **ѣ**: **раѣдрѣши** 2г, **раскопаѣше** 6б, **раѣда|ати** 11г.

Както се знае, в представките-предлози **нѣ-**, **бѣѣ-**, **ѣѣѣ-**, **раѣ** < *arz крайната редуцирана гласна е отпаднала още в праславянски. Това обяснява факта, че още в старобългарските паметници много често те се срещат без краен **ѣ**.⁸

Поради това предполагаме, че при употребата на **ѣ** в тези предлози преписвачът на *Ев. № 25* е подражавал на оригинала. Показателни са изписванията с **ѣ** в глаголната представка **сѣ-**, където отбелязахме 24 случая на липса на **ѣ**, и при 29 случая, в които е запазена: **сѣрѣ|каниѣ** 1в, **сѣрѣкниѣ** 1в, **сѣворитѣ** 5б (2х), **сѣворѣ** 13в, **сѣворѣша** 10б и пр., но **сѣдракни** 2а, **сѣтрѣсе** 3а, **сѣмѣтри|тѣ** 4в, **ѣѣ сѣборицихѣ** 4в, на **сѣборицихѣ** 4г, **сѣмѣритѣ** 13а, **сѣберѣутѣ** 9в и др. В силна позиция в представки **ѣ** също се пази: **сѣбрати** 7б, **ѣѣѣмѣтѣ** 2б, **ѣѣѣми** 6г, **ѣѣѣва** 5в.

г) В предлозите последователно се пише **ѣ**. Изключение са предлозите **нѣ** (**нѣ дѣтѣска** 3а, **нѣ него** 3б), **от** (**от ки|фсандѣ** 5б), **бѣс** (**бѣс пиѣѣ** 14б), **бѣѣ** (**бѣѣ народа** 12б). Особено често липсва **ѣ** в предлога **ѣѣ**: **ѣ немоу** 2в, 3а, 6а, 7б, **ѣ тебѣ** 9г, **ѣ те|бѣ** 7б, **[ѣ] т|ѣ|бѣ** 2г, **ѣ себѣ** 5в, 10б, 10г, **ѣ нимѣ** 7в, 12в. Тук може да се причисли и изписването с **тобѣю** 14б.

В изследвания ръкопис има 16 такива случая. В тях пропускането на буквата **ѣ** се среща при тясно съчетание на думите (Ст. Кульбакин) и е известно и от другите паметници.

Изписването **нѣѣ** (**нѣѣ цѣрѣкѣ** 7б) показва, че употребата на буква **ѣ** в края на думата има чисто графическо значение.

Както видяхме, буквите **ѣ**, **ѣ** се пишат постоянно за означаване края на думата. Отклоненията от тази норма личат при употребата на отделни предлози, представки. В края на пълнозначните думи буква **ѣ** липсва в следните случаи:

⁸ Кульбакин, С. М.: *Материалы для характеристики среднеболгарского языка*. Выпуск первый. Боянское евангелие XII–XIII в. 1899, с. 29.

мнит сѧ| 9б, отонмѣ|т сѧ 9б, прославити сѧ| 10в, клѣнѣт сѧ 13б (3х). И в 4 случая ѣ се изпуска във втората част пред формата сѧ.

Изписванията с о/е вм. ѣ/ѧ на мястото на редуцираните в силна позиция отбелязахме в следните случаи: смоковѣни|цею 5в, смоковѣницею 5г, со|нѣмища 11б, пришествѣ|ю 7в, при|шедѣшею 2в, пришедѣ|шини 4а, вѣшедѣше 4б, отѣшедѣ 11а, вѣше|дѣшема 12б, про|стерѣ ба, пришеѣца 13б.

Случаите с о на мястото на редуцираната гласна в слаба позиция могат да се обяснят с изкуственото църковно произношение: вѣсотроуѣи 4в, отонде| ба, отондоуѣт 10а, отонмѣ|т сѧ 9б, во (цѣрствѣи) 12в.

Тук ще отбележим случаи, където вм. с о/е се срещат изписвания с ѣ/ѧ – послужихѣмъ 10а, довѣлно 14в, и може би ѣ в конструкцията мѣро продано бѣ|ти 11г. Вместо е се пише ѣ в 3 л. ед. ч. при глаголите с тематична гласна е (< *e, *je): хо|щѣтъ 2а, вѣхмѣтъ 2б, отѣвержѣтъ 2б, сѣращѣтъ 12б, о|бращѣтъ 7г.

В Ев. № 25 има 16 такива случая. Такова е положението и в Поликарповото евангелие 1307. В глаголните основи буквата е вм. ѣ се пише в 2 случая: женѣши 9а, клѣнѣтъ| сѧ 13б. Тук именно ще отбележим формата бѣхъ 14б.

Заслужават внимание изписванията, които са застъпници на праславянските съчетания *tьrt, *tьlt, *tьrt, *tьlt. В тях ѣ, ѧ се пишат пред буквите, означаващи плавни съгласни, което е характерна черта на старобългарския език: чѣрѣа 1в, пѣрстѣ 2в (2х), мѣртѣа 3б, мѣлчѣхѣтъ 5б, оумѣлчѣша 4в, хѣрно 10в, пѣлни 13г (15 случая). В 14 случая се среща изписвания с о/е вм. ѣ/ѧ: долѣтъ 1а, отѣвержѣтъ сѧ 2б, вѣве|рже 3а, вѣстрѣ|гающе| 1г, скѣрѣа 5б, оутѣрди 5б, [мѣлѣа 14г], долѣжѣнѣ|комѣ 1б и др. Неправилно е отразена редуцираната гласна във формата скѣрѣа 5б, за което ще говорим по-нататък.

В континуантите на праславянските съчетания *trьt, *tlьt, *trьt, *tlьt постоянно се пише ѣ, ѧ: слѣзамѣ| 3б, вѣскрѣ|нѣтъ 3в, скрѣжѣ|тъ 8а, сѣ|крѣжѣтъ 9б, крѣвню 12г. Погрешните, етимологично неправилни изписвания обаче като крѣмѣшнюю 9б, стрѣпѣ 6б, говорят за това, че в съчетанията от типа *trьt преписвачът е произнасял пълногласни и само под влияние на протографа е писал ѣ/ѧ вм. о/е.

Разглеждайки особеностите при употребата на буквите ѣ/ѧ и тяхната замяна с о/е, можем да направим следния извод за съдбата на редуцираните гласни в езика на преписвача на Ев. № 25. Изпускането на ѣ, ѧ в корените, в суфиксите -ѧн-, -ѧц-, в представката сѣ- там, където редуцираните са били в слаба позиция, изписването на о/е вм. ѣ/ѧ на мястото на редуцираните в силна позиция в корените и накрая изписването с ор, ол, ер, ел в континуантите на общославянските съчетания *tьrt, *tьlt, *tьrt, *tьlt без съмнение показват, че в езика на преписвача на Ев. № 25 редуцирани гласни не е имало – те или са изчезнали в слаба позиция, или са преминали в пълногласни о/е в силна позиция.

С това се обяснява и употребата на **ѣ/ѣ** вм. **ѡ/ѡ**, което е отбелязано в няколко случая. Нашето предположение се потвърждава с редица примери на замяна на дължината в новите затворени срички, което се проявява в употребата на **ѣ** вм. **ѡ**.

Напругнати редуцирани гласни

Съдбата на напрегнатите редуцирани гласни *ѣ ъ* се вижда от изписванията с **ѣ, ъ, и, ѡ, ѣ** там, където те предават напрегнатите редуцирани гласни в езика на преписвача на *Ев. № 25*. На мястото на напрегнатите редуцирани *ѣ, ъ* в силна позиция се пише **ѣ, и**: *оумѣ|и* 1в, *нѣ|къи* 2г, *неѣъи* 1б, *нѣ|мѣи* 3б, *глагоуѣи* 3б, *кѣриѣи* 7г и пр., *сѣгръѣѣи* 1б, *сѣ|гръѣѣи* 1б, *насоуѣи* 1а, *кѣ* третини 3в, 3г, *лю|ди* 12а, *боли|и* 13а, 14а, *лежачи* 13б.

На мястото на ъ в слаба позиция се среща изписване с ъ и и. Буквата ъ отбелязахме в 20 случая: цѣрствѣе 1а, бѣжѣе 2в, аѣѣе 3б, ба, бб, оубѣютѣ и 3в, оубѣенѣ 3в, [бѣѣ 4а], пѣѣѣѣ 2а, братѣѣ 14б и др. Буквата и е употребена в 30 случая: прошѣниѣ 1а, искоушѣниѣ 1б, сѣгрѣшѣниѣ 1б, сѣниѣ 1г, покаѣниѣ 2а, очишѣниѣ бб, очишѣниѣ бб, смертиѣ 10г, осужѣниѣ 13а и др. Интересно е, че за изчезването на ѣ ъ в слаба позиция свидетелствуват косвените факти от графика на Ев. № 25: ѣ се употребява вм. ъ и ѣ вм. ѣ, ако в следващата сричка има напрегната редуцирана гласна в слаба позиция: пришествѣѣ 7в, прошѣниѣ 1а, искоушѣниѣ 1а, сѣгрѣшѣниѣ 1б, очишѣниѣ бб, прокажѣниѣ ба, сложѣниѣ 9в и др. Тези косвени данни ясно свидетелствуват, че напрегнатите редуцирани в слаба позиция са изчезнали в езика на преписвача. Изписването с ѣ, и вм. със силните напрегнати ѣ, ъ се обяснява с графичните навици на преписвача, възникнали под влиянието на старобългарските текстове.

Съдбата на гласната, означавана с буква Ъ

За съдбата на гласната, означавана с буква **ѣ**, интересни сведения дават особеностите при употребата на буквата, които могат да се разделят на три групи:

- а) етимологично правилни изписвания с **ѣ**;
б) изписвания с **ѣ** в м. е.;
в) изписвания с **ѣ** в м. **ѣ**.

а) *Етимологично правилните изписвания* забелязахме в основни, окончания и суфикси. В *основи*: вѣсть 1а, хлѣбъ 1а, вѣ вѣкы 1б, съ|грѣшѣниа 1б, лицемѣри 1б, сѣ|мо 3а, съвѣтъникъ 4б, обрѣте 5б (2х), слѣпни 13б (2х), слѣ|пни 13в и др. Думите *фарисѣи*, *архидиаконъ*, *аримазейца*, *галилея* и техните производни винаги се пишат с ѣ: фарисѣ|и 1г, 13в, фа|рисѣи 13а, фари|сѣ[и] 13а, фарисѣи 13б, 13в, 13г (2х), а|рхидиаконъ 12а, архидиаконъ 12б, аримазейца 4б, отъ галилея 4б,

4в и др. Отклонение от тази норма виждаме в думата **исечѣнѣ** 4б. В падежните окончания **ѣ** също е правилно употребен: **въ|мноѣ** 1а, **въ|таннѣ** 1а, 1в (2х), **по мѣнѣ** 2а, 5б, 10в, **мѣнѣ** 9г, 10а, 10в, **въ|родѣ|** 2б, **подѣ|кринѣ** 7б, **[въ|]часѣ** 7в, **о ма[а]ѣ** 8г. Това се отнася и до глаголните форми: във формите на повелително наклонение, употребени в *Ев. № 25*, **ѣ** има правилна употреба: **не|бѹдѣте|** 1б, **принесѣте** 3а, **възмѣ|те** 9б, **въверзѣте** 9б и др. (8 случая). Отклонение от тази норма виждаме в следните глаголни форми: **бѹдѣте** 11а (пов. накл.), **оумре** 3б (ср. *О. Е. оумрѣ*), **вѣде** 11в.

За употребата на **ѣ** в суфикси при другите части на речта нямаме особени забележки: **добрѣ** 2г, **[по]|добѣ** 6в, **вънѣ** 13г (2х), **нынѣ** 10г (2х), **отѣто|лѣ** 12а и пр.

б) Важна особеност на графиката на *Ев. № 25* са изписванията с **ѣ** вм. **ѥ** в определени категории; **ѣ** се пише в следните случаи:

1) Съществителни от ср. р., завършващи на **-ѣннѣ**, **-ѣннѣ**: им.-вин. п. ед. ч.: **и|скоушѣннѣ** 1б, **прокажѣннѣ** 6а, **очищѣннѣ** 6б, **о|чищѣннѣ** 6б, **знамѣннѣ|ѥ** 10б, **погребѣннѣ|ѥ** 11г, **осѹжѣннѣ** 13а; род. п. ед. ч.: **прошѣннѣ|** 1а, **сложѣннѣ** 9в; тв. п. ед. ч.: **камѣннѣмь** 7б; м. п. ед. ч.: **о|ѡ|каменѣннѣ** 5б; им.-вин. мн. ч.: **сѣ|грѣшѣннѣ** 1б, **знамѣннѣ** 11а; род. п. мн. ч.: **сѣ|грѣшѣннѣ** 1б, **сѣ|грѣшѣннѣ|** 1б (13 случая).

2) Съществителното от ж. р., образувано със суфикса **-ѣц-**: **[пѣтѣнѣц(а)]** 7а).

3) Местоименията **и**, **ѡ**, **ѥ**, **въсь**, **всьѡ**, (**всьѥ**), **сѣ**: м. п. ед. ч. м. и ж. р.: **по нѣмь** 2а, 10б, 12б, **по нѣ|мь** 14в, **о нѣмь** 3г, 5в, 11б, **въ нѣмь** 5в, **въ нѣмьѥ** 4б, **на| нѣмь** 13в, **въ всьмь** 11г, **въ сѣи** 6а, **въ нѣи** 13в; д. п. ед. ч.: **[по всьѣи]** 4а). Всичко 16 случая.

4) В отделни думи: **пѣнѣѥ** 9г, 10а, **вѣльбѣлѹды** 13в, всичко 3 случая.

Характерна особеност на тези 32 изписвания с **ѣ** вм. **ѥ** е обстоятелството, че в тях **ѣ** се пише в нови затворени срички, **възникнали** след изпадането на редуцираните **ѣ**, **ѥ** в слабо положение.

Що се отнася до формите **сѣдѣ** 2в, **въсѣдѣ** 9б, **кѣдѣ** 12б, трябва да се отбележи, че появата им не е предизвикана от тенденцията за компенсационна дължина. Такива форми са известни от други древноруски паметници и те всички се различават от *О. Е.*, където вм. **ѣ** се пише **ѥ**.

в) Изписванията с **ѥ** вм. **ѣ** могат да се разпределят по следния начин:

1) Лични и възвратни местоимения (**тѣ** **себѣ**) дат. п. ед. ч.: **[к] т[ѥ]бѣ** 2г, **к те|бѣ** 7б, **к тебѣ** 9г, **тебѣ** 1а, 1в, **прѣдаю| тебѣ** 4а, **възда|стѣ тебѣ** 4г, **не скръ|ѡ|анте себѣ** 1в, **к себѣ** 5в, 10б, 10г; м. п. ед. ч.: **о те|бѣ** 14б, **о се|бѣ** 11в. В *Ев. № 25* изписванията в тези падежни форми от този род правят изключение. Древноруската форма **себѣ** 12г като правило винаги се пише с **ѣ**.

2) В характерните за старобългарския език форми с метатеза се пише буквата **ѥ** вм. **ѣ**, което се вижда от древноруското църковно произношение: **посредѣ** 5а, **преже** 5в, **прѣ|бѹдѣтъ** 10в и др. Срещат се обаче и изписвания с **ѣ**: **прѣбѹдѣтъ|** 11б, **трѣбоѡ** 1г, **прѣже** 1а, 7в, 12в, **прѣдѣ** 4в, **прѣ|дѣ** 4в, **врѣмени**

8г, прѣдалъ 8г и др. Изписването сѣи 13в. в. син е грешка на перото. Изучаването на изписванията с ѣ в Ев. № 25 дава основание да се предполага, че в езика на неговия препис гласната ѣ е била самостоятелна фонема.

По-малко значими явления при вокализма

От по-малко значимите явления при вокализма ще обърнем внимание на следните:

а) Асимилацията на гласните на границата на морфемите се изразява в замяната на и в. ѣ, и ѣ в. ѣ пред и (= jь): имѣти| [и] 2г, молаѣхути и 2в, ижде|ноу[ти и] 3а, оубѣхути и 3в, вѣпрашаху чни[...]и 3в, [и(цѣл)ити и 5а], протешети и на полѣ| 8а. Изписване с ѣ: вндѣкѣ| и дѣхъ 3а, поѣмѣ и| 2в, ѣмѣ| и 3б, [прославихѣ и 10в].

б) Изменението на съчетанието jь > je се вижда от следните примери: поѣмѣ и 2в, ѣмѣ| и 3б, приѣмѣше 8а, приѣмѣ 12в. Те са характерни и за двете части на Ев. № 25.

в) Редукцията на гласната вследствие на голямата фреквентност е засвидетелствувана в 3 примера, където в. е се пише ѣ: оба на дѣсате 12в, три дѣсате| 12а, отъ об[оу и]а дѣс[а]те| 12а. Всичките са във втората част на ръкописа.

г) Контракция на гласните забелязваме в следните случаи: примѣ| 12в, примѣте 12в, но примѣте 13а.

Най-важни явления при съгласните

Заслужава внимание изменението на съчетанието ky > k'i в Ев. № 25, където се откриват три типа изписвания на к + гласна:

а) Традиционни изписвания (к + ѣ), предаващи съчетанието на съгласната k със задната гласна у: вѣ вѣкѣ 1б, долгѣ 1а, ра[к]ѣ 13г, члѣ[к]ѣ 13а и др.

б) Изписвания с г + и в гръцко-библейски думи: лѣвгню бг, [на литургни 7в] (в заглавието).

в) Древноруски форми, показващи прехода ky > k'i: межю| прѣдѣлѣ декаполи|тѣски 2в, члѣчѣскии 9б, црѣи 13б, прѣчѣскии 13г. Изменението на ky > k'i е засвидетелствувано в паметниците от XII в. Нашите данни потвърждават наблюденията на А. И. Соболевски, който, говорейки за смекчаване на задноезичните, привежда най-ранни примери за изменение на съчетанието ky > k'i.⁹

Вторично смекчаване на съгласните

В раздела за графичните особености ние отбелязахме, че характерна черта на графиката на Ев. № 25 е употребата на буква ѣ след букви, означаващи

⁹ Соболевский, А. И.: *Лекции по истории русского языка*. СПб. 1891, с. 44.

съгласни. Тази графична особеност е отразена в такива изписвания като **бл|х**оу 1г, **ндл**ху 3в, **лбл**тъ 4г, **бл|дл**ху 5а, **вндл** 1в, **ндл**ше 1г, **къл**л 8г, **къл**л 9б, **мол**ше 1а, **тл**л 1в (2х), **мл** 11б (4х), **нз**гнл 6а, **ог**нл 13б, **плт**къл 4б, **плт** 8г (2х), **твр**лт 1г, **гр**длт 2б, **нос**л 6б, 12б, **дс**лтиноу 13в, **тл** 8г, **хот**лше 10г, **обр**лт 11б и др.

Характерното в нашите примери е, че буквите, означаващи “вторично меки съгласни”, се съчетават с **л**. Съчетаемостта на буквите **б, в, д, з, л, м, н, р, с, т** с буквите **о, оу, ъ**, от една страна, и с **л**, от друга, е свидетелство за това, че в езика на преписвача на *Ев. № 25* са съществували съответни една на друга твърди и меки съгласни. Нашето предположение се потвърждава от следните съображения:

а) Преписвачът на *Ев. № 25* пише **л** след буквите **л, н, р**, означаващи исконно меки съгласни $r', l', n' < \text{общ. } *rj, *lj, *nj$: **ко**лл 4в, **ко**лл 1а, **оуд**лалютъ 1в, **дн**кллху сл 2г, **мл**стлнл 4в, 4г, **по**лнлвоу 4б, **зл**л[т]карлте 13а.

От примерите се вижда, че за преписвача първично меките r', l', n' и останалите вторично меки съгласни имат еднакво меко произношение. За означаване еднаквата мекост на тези съгласни преписвачът използва буква **л** и след букви, предаващи вторично меките съгласни. Така в *Ев. № 25* виждаме едно твърде умело функционално използване на излишната буква за предаване мекостта на съгласната. Вторично меките съгласни са били меки и пред **к, в, н**, но тяхната мекост не се е означавала специално, тъй като за школата на преписвача не е била характерна употребата на **ю** след съгласни и на нарочни ортографични знаци за предаване мекостта на съгласните.

б) Известно е, че последна предпоставка за възникване на фонологичната опозиция твърдост ~ мекост при съгласните е било изпадането на редуцираните гласни. В езика на преписвача на *Ев. № 25* редуцирани гласни вече не е имало. Независима опозиция по твърдост и мекост е съществувала в края на думите в неговия език. Наличието на такава опозиция в края на думите предполага наличие вътре в думата.

Накрая ще се спрем на изписванията: **на** трлпелзл 12г, **на** [трлпелзл] 14а], които говорят за произношение 'а в м. а в езика на преписвача. Такова изписване се среща още в най-ранните паметници на руския език от XI в.: *Изб. 1076 г., Панд. Ант.*¹⁰

По-малко значими явления в областта на съгласните

В *Ев. № 25* са много разпространени различните видове асимилация на съгласните. На морфемната граница се забелязват следните закономерности:

а) $z+r > zдр$: **раз**дрлшн 2г, **къл**дрлдо|лшл 12б; $z+ж(д) > жд$: **нжд**елнетъ 10г, **къл**ждллху 9в, но **къл**ждлху 9г; $z+c > с$: [бел...] слпогъ 14г], **нсе**челл 4б; $z+ц > ц$: **нц**ллю 11б; $z+ш > ш$: **нш**л|дъ 25а, **нш**л|дъше 3в; $z+z > з$: **къл**зрлелъ 2в, **бел**злконнл|кы 14в.

б) асимилацията по беззвучност е представена в следните случаи: **рас**копеллше 6б, **нспо**леллху 11б, **нско**ушлнне 1б, **нск**л|ху 12а. Асимилация по

¹⁰ Срезневский, И. И.: *Материалы для словаря древнерусского языка*. III. 1907, с. 986.

звучност е отбелязана само в един случай: **колижѣдѣ** 7б. Обеззвучаване в края на думата се среща във формата **нсѣ** 7б.

в) *междусричковата асимилация* се проявява във формите: **помѣшлѣху** бв, **по|мѣшлѣху|** бв, **помѣшлѣ|ю|**тѣ бв.

Формата **стѣори|тѣ го огнѣ** 13б се обяснява с избягване на хаплографията.

В гръцко-библейските паметници понякога липсва съгласна или сричка: **скарнот|ѣ** 12а (*ισκαρίωτης*), **отѣ фсандѣ** 10б (*βηθαϊδα*). Според К. Мирчев такива съкращения на думи са възникнали в народния език на преписвачите.¹¹

Ще отбележим накрая, че изписването **че|лѣкомѣ** 1в може да се тълкува като несполучливо предадена пълногласна руска форма.

Мястото на Евангелие № 25 сред паметниците на руския език

Мястото на *Ев. № 25* сред паметниците на руския език може да бъде определено само по неговите фонетични особености, които го свързват с другите паметници на руския език.

В това отношение решаващо значение има употребата на **ѣ** (нов **ѣ**) вм. **е** в новите затворени срички, пред изпаднали редуцирани или напрегнати редуцирани гласни. В *Ев. № 25* отбелязахме употребата на “новия **ѣ**” при съществителни на **-енѣ** и в местоименията **н**, **вѣсь**, **сѣ**. Такива изписвания се срещат в *Добр. ев.*, *Тип. ев. XII в.*, *Тип. ев. № 6*. Изписването **ѣ|лѣкомѣ** 13в е известно, освен от *Ев. № 25*, от *Гал.*, *Холмск.* и *Луцк. ев.*¹²

Изписването **понѣ** се среща в *Полик. ев.*¹³ Всичко това позволява да се каже, че *Ев. № 25* принадлежи към този тип древноруски паметници, който се нарича “галицко-волински” и е бил открит от А. И. Соболевски.

Обаче *Ев. № 25* се различава в някои детайли от другите паметници от “галицко-волинския” тип. Те могат да бъдат определени по следния начин:

а) Употреба на “нов **ѣ**”, възникнал от заместителната дължина, във всички останали паметници от “галицко-волинския” тип, застъпен по-широко, отколкото в *Ев. № 25*.

б) В *Ев. № 25*, за разлика от другите ръкописи от този тип, не е отразено удължаването на гласната **о** в нова затворена сричка.

в) От *Ев. 1266 г.*, *Еванг. чт. XIII–XIV в.*, *Полик.* и *Луцк. ев.* (принадлежащи също към “галицко-волинския” тип) *Ев. № 25* се отличава главно по това, че в него няма последици от вторични изменения на удължените в нова затворена сричка **ѡ**, **ѣ**. В това отношение *Ев. № 25* стои по-близо до *Добр. ев.*, *Тип. ев. XII в.*, *Тип. ев. № 6*, които са по-консервативни по отношение на изменението на новите дълги **ѡ**, **ѣ**.

Тази особеност на езика на преписвача на *Ев. № 25* се обяснява с това, че *Ев. № 25* е възникнало по-рано, когато не е имало още вторични изменения на удължените гласни в нова затворена сричка, т.е. *Ев. № 25* е по-старо от *Ев. 1266 г.*, *Еванг. чт. XIII–XIV в.*, *Полик.* и *Луцк. ев.* Това наше предположение се по-

¹¹ Мирчев, К. – Кодов, Хр.: *Енински апостол*. София 1965, с. 21а.

¹² Соболевский, А. И.: *Очерки из истории русского языка*. I. Киев 1884, с. 22, 27, 43.

¹³ Соболевский, А. И. Цит. съч. с. 22.

твърждава от още един факт. *Полик. и Луцк. ев.*, спадащи към началото на XIV в., познават доста разпространено смесване на буквите **н**, **ѣ**, което показва, че в езика на преписвачите гласните *и*, *у* са съвпаднали. За разлика от тях *Ев. № 25* се отделя с твърде правилна употреба на **н**, **ѣ**, която показва запазена фонологична разлика на гласните *и*, *у*.

Всичко това дава възможност да се определи релативната хронология на възникването на *Ев. № 25*.

Ев. № 25 е възникнало в този период от историята на древноруския език, когато в него няма редуцирани гласни, но са се появили вече резултатите на заместителната дължина: новите дълги $\bar{o}$, $\bar{e}$ в новите затворени срички, обаче не съществуват вторични изменения на удължените нови дълги гласни $\bar{o}$, $\bar{e}$, и гласните i , u в диалекта на преписвачите на *Ев. № 25* са се различавали една от друга. Тези съображения позволяват възникването на интересувания ни ръкопис да бъде отнесено към края на XII или първата половина на XIII в.

При определяне мястото на възникване на *Ев. № 25* голямо значение има изписването **скѣрьѧ** 5б. Такова прегласяне в корена **skъrb-* е известно вече от паметниците на XI в.: **скѣрьѧ** *Б. пс.*, **скѣрьѧ** *Мин. Д.*, **скѣрьѧ**, **оскѣрьѧ** *Ѣвѧ*. С. П. В. Ягич смята формата **скѣрьѧ** за белег на южноруските паметници.¹⁴ Интересно е, че появилата се в XI в. разновидност **скѣрьѧ** в XII–XIII в. продължава да се среща в паметниците от “галицко-волински” тип: **скѣрьѧ** (*Добр. ев.*), **скѣрьѧ** *прискѣрьѧ* (*Туп. ев. XII–XIII в.*), **скѣрьѧ** *шѧ* (*Одес. ев.*).

Изписването ~~скерба~~ 5б също свързва Ев. № 25 с паметниците от “галицко-волинския” тип.

Правейки равносметка на нашите наблюдения, можем да предположим, че *Ев. № 25* спада към “галицко-волинския” тип паметници на древноруския език. То е възникнало в южната част на древна Рус в края на XII в. или в първата половина на XIII в.

Галицко-волинските паметници на древноруския език са представени и известни главно по тези ръкописи, които описва А. И. Соболевски в своите знаменити очерци. Но там техният състав не е изчерпан: към тях следва да се причислят *Одес. ев. XII в.*, описано от Б. М. Ляпунов, и ценното и интересно *Ев. № 25* от Софийската народна библиотека, към което пръв насочва вниманието на изследвачите Б. Цонев.

Морфология

Наистина морфологичните особености на *Ев. № 25* са по-скромни, отколкото фонетичните, които отразяват не само общи древноруски черти, но и диалектизми. Все пак фрагментът съдържа и сведения за морфологичните особености на живия древноруски език. По такъв начин *Ев. № 25* обогатява нашите знания не само за определени формални особености на древноруския език, но и за тяхното диалектно разпространение или липсата им.

Най-важните морфологични особености на ръкописа могат да бъдат охарактеризирани по следния начин.

¹⁴ Ягич, В.: *Критические заметки по истории русского языка*. СПб. 1889, с. 15, 260.

Съществителни

Склонението на съществителни имена ще разгледаме по старите основи, макар да е известно, че в тогавашния език склонението по основи отдавна вече не е съществувало. Особеностите на склонението отразяват преходен момент в историята на склонението на съществителните, когато се изработва системата на склонение по родов принцип. В историята на склонението в древноруския език през периода на създаване на разглеждания паметник много важна роля са играли: взаимното влияние на различните типове склонение по родов принцип; взаимното влияние на твърдата и меката разновидност на склонението вътре в един и същ тип (основи на *-ā-*, *-ǫ-*) склонение; обобщаване на основите на *-к-*, *-г-*, *-х-*; унификация на дат., твор. и м. п. мн. ч. Тези моменти от историята на склонението на съществителните от “формален характер” се преплитат с измененията на граматическите категории (изчезването на двойствено число и звателната форма на съществителните). Това са най-важните процеси, които с определена степен на вероятност би трябвало да намерят отражение в *Ев. № 25*.

Основи на *-ā-*, *-jā-*. Твърдият вариант на това склонение в руския език е твърде консервативен и поради това съществителните, скланящи се по това склонение, предлагат малко бележки. В твърдия вариант вин. п. ед. ч. ж. р. по правило завършва на *-оу*, *-8*: *главоу* 1в, *въ водоу* 3а, *за роукоу* 3б, *роукоу* 5а, *мъзд8* 1в и др. В твор. п. се запазва флексията *-ою*: *мѣтѣою* 3в, *виноу* 13а – с фонетичен преход *ρ > и*.

В им., вин. и зв. п. дв. ч. се запазва редуването на основата *к/ц*: *въ роуцѣ* 3в, 4а. В един случай може да се отбележи липсата на скланяне: *соубота* | *дѣла* 5а.

Съществителното *польза* се скланя по твърдия вариант: *польза* 2б, 10б.

В мекия вариант може да се отбележат следните особености: в дат. и м. п. ед. ч. е запазена флексията *-и*: [*по всѣи земли* 4а], *на земли* 1а, 1в, 3а, 6г, *въ всѣи галилѣи* | 6а, *въ тъмници* 10а, *на дѣши* 2б, *въ скоудѣльници* 12б и пр. Тези данни свидетелствуват за липса на влияние от страна на твърдия вариант върху мекия. Единствено изключение представлява формата *братни*: *юдиноу отѣ* | *сихѣ братни монахѣ* | 9г, 10а. Подобна форма се среща в *Добр. ев.* от 1164 г.: *ѡ сихѣ братни монахѣ* 209б.

В род. п. ед. ч. наред със старобългарските форми *аримаѣ* 4б, *отѣ галилѣ* 4б, *отѣ землѣ* 10г може да се срещне и флексията *-а*, характерна за руския църковнославянски език, която е възникнала в резултат на древноруското произношение на старобългарските изписвания с *-ѣ*, *-а*: *дѣша скоюѣ* | 10в. Това явление се среща във вин. п. мн. ч.: *разлоучають пастѣ* | *хѣ овѣца* 9в.

В твор. п. ед. ч. се запазва флексията *-ю*: *смоковъницею* 5г.

Основите на *-ǫ-*, *-jǫ-* се характеризират със своя консерватизъм. В твор. п. ед. ч. тези съществителни окончават на *-ѣмѣ*, което обаче едва ли се е произнасяло така след вокализацията на редуцираните гласни в силна позиция. По такъв начин изписвания от рода на *сѣ гнѣѣмѣ* 5б, *постѣѣмѣ* 3в, *народѣмѣ* | 6б

представяват само графически архаизми, характерни за древноруските паметници.

В род. п. ед. ч. се запазва в писмото старата флексия **-ѣ**: **рабѣ** **тѣхѣ** 8г, **талантѣ** 8г (4х), **правѣ|дѣникѣ** 2а, **грѣшникѣ** 2а, **отѣ книж|ѣни|кѣ** 6в. В живия език тези форми са имали нулева флексия. В род. п. мн. ч. липсва влияние от основите на **-й-**.

Дат. и твор. п. са съвсем архаични и не показват влияние от страна на основите на **-ѣ-**: дат. п.: **своимѣ оучени|комѣ** 7в, **долѣжнѣ|комѣ** 1б, **члѣкомѣ** 1б, 1в, **че|лѣкомѣ** 1в, **съ|кражѣтѣ зѣбомѣ** 9б; твор. п.: **съ анѣ|гелѣ** 2б, **съ (...)** **грѣшникѣ** 2а, **прѣдѣ члѣкѣ** 4в (2х), **съ лицемѣ|рѣ** 8а.

В твърдия вариант последователно се наблюдават редуванията **х/ш**, **к/ц**, **з/з**, **х/с**: зв. п.: **[о]чѣ** 1а, **доу|ше** 3б; им. п. мн. ч. м. р.: **книжни|ци** 2а, **книжници** 13а (2х), 13в, **оученици** 1г, 3в, 14в, **прѣци** 5в, **цѣзѣци** 9в, **правѣдници** 10а, **друзѣ** 2в, **грѣси** 6в.

В меката разновидност в твор. п. ед. ч. намираме флексията **-ѣмѣ**; **шатѣрѣмѣ** 13в, която също представлява графически архаизъм. От формите за мн. ч. отделно трябва да се отбележи флексията на род. п. на **-ѣ**, на която в живия език е съответствувала нулева морфема: **отѣ|старѣцѣ** 3г, **отѣ князѣ** 11б, но **врачѣкѣ|** 2а – под влияние на основите на **-й-**.

Съществителните от ср. р. също запазват старите флексии. От формите за мн. ч. ние ще отбележим следните: род. п.: **съ|грѣшѣни** 1б, **скроки|ци** 1в, **сѣдѣцѣ|нѣ** 5б, **отѣ со|нѣмицѣ** 11б; м. п.: **на събо|рицихѣ** 4г, **въ съборицихѣ** 4в, **сѣдѣцихѣ** 6в (2х). Последните говорят за липса на влияние на твърдата разновидност.

Основите на -й- са представени от съществителните **сынѣ**, **домѣ**, **вѣрхѣ**, **полѣ**. Те фигурират твърде рядко и затова е трудно да се състави пълна парадигма на този тип склонение.

Ед. ч. вин. п.: **на сѣа** 5г, **сѣа** 5в, 7в (2х), 13б; род. п.: **гѣноу домоу** 12б; дат. п.: **сѣноу члѣчѣско|моу** 3г; твор. п.: **надѣ домѣмѣ** 7г; м. п.: **[на полоу 4а]**; **въ до|моу** 11в, **вѣрхѣу** 13в, **вѣрѣ|хѣу** 13б.

Мн. ч. им. п.: **сѣо|ке (сѣѣта)** 11а; вин. п.: **сынѣдаѣте|домѣ** 13а, **въ домѣ** 1г, **на полѣ** 8а; род. и дат. п. ед. ч. с флексия **-ѣ**, **-ѣу** свидетелствуват за влияние от основите на **-ѣ-**. Съществителното **долѣ**, имащо и диалектна форма **долоу**, о-кончава на **-ѣ**: **[до дола 4а]**.

Основите на -й- запазват своите искони флексии. Отклонение от тази норма представляват случаите с влияние на основите на **-ѣ-**: **огнѣ** 13б (**ѣ** по-късно е поправена на **ѣ**). Подобна форма се среща и в *Добр. ев.*: **ѣ огнѣ** 176б. Флексии с **-ѣни** свидетелствуват за влияние на основите на **-й-**: **огнѣни** 13б, **гѣни ѣоу** 12в.

Основи на съгласни и на -й- във фрагмента се срещат рядко, при което липсват примери за всички падежи. Намират се само следните форми: ед. ч. им.-вин. п.: **имѣ** 1а, 7б, **нѣо** 2в, 5г, **дѣ|нѣсъ** 1а, **[дѣнѣ 1а, 2а]**, **каменѣ** 7в; род. п.:

оцѣ о|трочатѣ 3б, до|негоже дѣне 7в, подобна|врѣмене 12а, отъ негоже|дѣне 12в; твор. п.: именьмѣ 4б, нѣомѣ 13в; м. п.: нѣси 1а, дѣни 7в; род. п. ж. р.: нсѣ црѣкве 7б; мн. ч.: им.–вин. п.: сло|веса 10а, въ дѣни 7в (2х); род. п.: мон|хѣ словесѣ 2б; м. п.: на не|бесѣхѣ 4в, на не|сѣхѣ 1в.

Между тези форми има много книжни примери. Например съществителните от ср. р. С-основа на -s-: тези съществителни, които могат да предадат флексията на живия език, свидетелствуват за това, че в род. п. ед. ч. се запазва флексията -е, докато в м. п. ед. ч. е налице окончанието -и, заимствано от основите на -ї-. Може би запазването на -е в род. п. ед. ч. служи за разграничаване на значението от м. п. ед. ч., който окончава на -и. Формата нѣомѣ 13в без морфемата -ес- може да бъде считана за жива форма, на която в *Добр. ев.* Съответствува също форма без -ес-: нѣомѣ 44а. От хетероклитичните съществителни ще отбележим формата за твор. п. мн. ч. съ мѣтари 2а, съ мѣ|тари 2а, която е характерна за паметниците на късния църковнославянски език.

Прилагателни и пълни форми на причастията

Прилагателни и пълни форми на причастията в *Ев. № 25* се срещат в голямо количество. Кратките прилагателни се скланят правилно. Картината на пълните качествени прилагателни е твърде пъстра.

В им. п. ед. ч. м. р. пълните прилагателни окончават в твърдия вариант на -ын, -ни (след к), а в мекия на -ни: не|сѣтын 1б, нѣ|мѣын 3б, глаоухѣын 3б, вѣрнѣын 7г, члѣчѣскѣ|ни 7г и др., но члѣчѣскѣни 9б, послѣдѣ|ни 11в.

Склонението на пълните прилагателни от м. и ср. р. има следните особености:

Род. п.: члѣ|чѣскааго 5г.

Дат. п.: не|чѣсто|моу 3б, члѣчѣско|моу 3г. По същия начин и пълните прилагателни имат свойствените на древноруския език флексии: ослабле|номоу бв, вѣроу|щемоу 3б, имоу|щемоу 9б, но ослабленоу|моу бв.

М. п. ед. ч. м. р.: въ родѣ|сѣмѣ прѣлюбоу|дѣ|нѣмѣ и грѣшнѣ|мѣ 2б, вѣчѣ|нѣмѣ 10в.

В ж. р. намираме обикновените форми: ед. ч. им. п.: дрѣуга 5б; род. п.: галилѣискѣ|а 10б; вин. п.: вѣчѣноу 10а, о дѣсноу 9в, о лѣвоу 9в.

В им. п. мн. ч. родовите различия са запазени: съ|дравни 2а, проклѣтѣни 9г, сѣтѣни 9б, слѣпѣни 13б (2х), но боу|акиа 8а, оубоу|а 11г (им. п. мн. ч. ж. р.). В косвените падежи на мн. ч. можем да отбележим само стегнати форми: род. п.: моу|дрѣхѣ 8а; дат. п.: оубоу|имѣ 11г, глаоухѣ|имѣ 2г, нѣмѣ|имѣ 2г; твор. п.: сѣтѣ|имѣ 2б. Разбира се, в мекия вариант на род. п. имаме: мѣнѣшнѣ|хѣ 9г, вѣсѣхѣ|дащи хѣ 10б; дат. п.: соу|щимѣ 9г.

Заслужава да се отбележи, че пълните причастия със субстантивирано значение имат форма -ни в им. п. мн. ч. м. р.: бола|щѣни 2а, пришѣдѣ|шѣни 4а, тоу|сѣдащи [и] бв.

Местоимения

В областта на личните и възвратните местоимения заслужава внимание това, че формите на род. и м. п. 2 л. и на възвратното местоимение имат флексия -е в м. -ѣ: тебе 1а, 1в, к тебе 9г, к те|бе 7б, [к] т[е]бе 2г, себе 1в (2х), к себе 5в, 10б, 10г, о те|бе 14б, о се|бе 11в. Подобни изписвания се срещат и в *Добр. ев.*: къ себе 6а, 163б; тебе 124а, о тебе 216а. Единствено изключение представлява характерната древноруска форма с -ѣ: (о) собеѣ 12г.

Между особеностите на неличните местоимения правят впечатление изписванията с -ѣ в м. -е в дат. п. и м. п. ед. ч. на местоименията и, ѿ ѹ; въсь, въсьѿ, въсье; съ; дат. п.: [по въсьѣи 4а]; м. п.: по нѣмъ 2а, 6г, 10б, 12б, 14в, о нѣмъ 3г, 5в, 11б, въ нѣмъже 4б, въ нѣмъ 5в, на| нѣмъ 13в, въ нѣи 13в, въ всѣмъ 11г, въ (родѣ)| сѣмъ 2б. Подобно явление се среща и в *Добр. ев.*: въ нѣмъ 5а, 123б, 186б, о нѣмъ 29а, по нѣмъ 58а, о сѣмъ 24а, сѣмъ 31а и пр.

Заслужава внимание изписването в им. п. ед. ч. на местоимението въсь във формата въсь (мирѣ) 2б, 10б и пр.

Глагол

Системата на спрежение на глаголите има някои особености, които заслужават внимание.

За формите на *сегашно време* трябва да се отбележи, че във 2 л. ед. ч. се употребява изключително окончанието -ши: може|ши 3б, твориши 4в, хоцеши 12б, молиши сѧ| 4г, вѣ|роуѣши 5г, женѣши 9а, събира|ѣши 9а. Атематичните глаголи като правило окончават на -си: ѹси| 8г. В 3 л. ед. и мн. ч. се употребява окончанието -тъ: придѣтъ| 1а, бѹдѣтъ 1г, тѣлнѣтъ 1в, мѣ|натѣ 1а, подѣкопѹтъ 1в, по|мѣшлѹтъ 6в, разѹмѣѹтъ 11б и пр., а също вѣсть 1а, 8а, вѣ|стѣ 11а, е|стѣ 1в, ѹстѣ 11в, вѣздастѣ 1а, 1в, ѿстѣ 2а и др.

Понякога изписване с -ѣ в 3 л. ед. ч. сег. вр. липсва, което свидетелствува за загуба на редуцираната гласна в слаба позиция в тази форма: мнит сѧ| 9б, отонмѣ|т сѧ 9б, прославнт сѧ| 10в, клѣнт сѧ 13б (3х). Изкуствено изписване представлява формата за 3 л. ед. ч. сег. вр. с -ѣтъ в м. -ѣтъ: хо|щѣтъ 2а, вѣзмѣтъ 2б. Трябва да се отдели случаят, когато атематичният глагол в 1 л. мн. ч. Окончава на -мѣ: ѿмѣ 12б. Подобни форми са чести в *Добр. ев.*: что ѿмѣ 45б, дамѣ 25г.

Формите на *миналите времена* се срещат изобилно в езика на *Ев. № 25*.

Имперфектът се отличава с това, че в повечето случаи се употребяват характерните за древноруския език стегнати форми: бѡхѹ 1г, 10б, запрѣщаше 2г, проповѣ|дахѹ 2г, двѣлахѹ сѧ 2г, идѡхѹ 3в, хотѡше| 3в, свѣтѡше 4б, в[ѣ]|прашахѹ сѧ 3в, идѡше 7б, вѣдѡше 9а, иск[а]хѹ 12а и пр., но бѣаше 5а, 6б, бѣдахѹ 2а, 6в, 7в.

В 3 л. мн. ч. е възможно и наличието на лично окончание -тъ, което се видоизменя пред н в -ти: бѡ|дахѹтъ 5а, мѣлѡхѹтъ 5б, молахѹти н 2в.

Формите на *аориста* се отличават с това, че в *Ев. № 25* старите типове на аориста (корени и сигматичен без съединителна гласна) се изместват от най-новия тип (сигматичен аорист със съединителна гласна): *мо|гохомъ* 3в, *рекохъ* 5г, *обрѣ|тохомъ* 5в, *изидохъ* 6а, *изи|доша* 8а, *приобрѣ|тохъ* 8г, *придохомъ* 9г, *придохъ* 10г, 11б.

В *перфекта* винаги се запазва връзката. Изключение представлява формата в 3 л. ед. ч., която се среща един път в изследвания ръкопис: *тъ мѣнѣ|заповѣдалъ* 11в.

Плусквамперфект се среща само един път: *бѣхъ|пришѣли* 4б–4в.

Сложно бъдеще време се употребява в следните случаи: *има|те части* 12в, *имѣ|тъ вѣкоушити* 2в. Сравни *не имамъ части* *Добр. ев.* 181а.

От формите на наклоненията освен *изявителното* най-добре е представено *повелително наклонение*, което се образува с помощта на частици или суфикси. От описателните форми може да бъдат приведени следните: *да отъвержѣтъ сѧ себѣ* (...) и *гладѣтъ* 2б, *да|вѣзложитъ* 2в, *да боудѣтъ|* 4г, *да ходи|тъ* 10в, *да соуди|тъ* 11в и пр.

От синтетичните форми попаднахме на образувания за 2–3 л. ед. ч.: *дажъ* 1а, *ви|жъ* 1г, *вижъ* 5в, *помажи* 1в, *вѣсотроуѣи|* 4в, *боу|ди* 4г, *по|можи* 3б, *вѣлѣжи* 4г, [*вѣстани* 4г], *иди* 5б, 6г, *приди* 5в, *рѣци* 6а и пр. 2 л. мн. ч.: *вѣдади|те* 9б, *принесѣте* 3а, *сѣмотри|те* 4в, *творите* 4в, *гѣѣте* 1а. Последният пример е неправилен. Има и изписвания с -ѣ: *боудѣте|* 11а, по същия начин при правилна форма *не боудѣте* 1б.

Условно наклонение се среща в 2 случая: *[бѣ]ша оу|бѣли* 12а, *вѣзлѣтъ бѣхъ* 9б.

Супинът е представен само с един пример: *не|придохъ бо правѣ|дѣникъ призватъ* 2а.

Причастия от всички типове се срещат често в *Ев. № 25*. От тях ние ще разгледаме тук следните.

Сегашните действителни причастия в кратката форма имат следните особености:

Им. п. ед. ч. м. р.: *алча* 1в (2х), *вида* 1в, 4г, *скерба* 5б, *гѣла* 6а (2х), 10а, *приѣмла|* 11в; вин. п. ед. ч.: *адоуца* 2а, *гладоуца* 5в, *соуца|* 5в, *сѣдаца|* 6г, *прикѣдохъ сѣтъ* (...) *нмоуцѣ* 2г; им. п. мн. ч.: *постѣше сѧ* 1в, *вѣстррѣгающе|* 1г (в изправления по-късно текст), *стоѣше* 4г, *гѣюще* 6г, *адоуше* 7в, *пѣюще* 7в; вин. п. мн. ч.: *анѣлы* (...) *вѣ|схѣдаца и низъ|хѣдаца* 5г.

Пълни форми в им. п. ед. ч. м. р.: *многогладъ|[и]* 6г, *вѣроуѣи* 11б, *гладъи* 7б.

Миналите действителни причастия в кратката форма се характеризират със следните особености: им. п. ед. ч. м. р.: *слѣшаѣтъ* 2а, *проужаѣтъ* 3б, *пришѣдѣ* 2в, 9б, *вѣ|зрѣѣтъ* 5б, *запрѣтѣѣтъ* 6а, *пристоу|пѣ* 4б; род. п.: *створѣша* 10б; дат. п.: *сѣтво|рѣшю* 11а, *бѣѣшю|* 11в; им. п. мн. ч. м. р.: *раскопѣѣше* 6б; им. п. ед. ч. ж. р.: *вѣзлѣдѣ|вѣши* 11г.

Пълни форми – им. п. ед. ч. м. р.: *погоу|бнѣѣн* 2б. От глагола *ѣти* причастията се образуват по следния начин: *нмѣн* 5а, *ѣмѣ|н* 3б, *при|ѣмѣ* 12в, *приѣмѣше* 8а.

От страдателните причастия ще приведем следните примери:

Сегашни причастия: им. п. мн. ч. м. р.: *внѣн|мн* 4в.

Минали причастия: им. п. ед. ч. м. р.: *положенѣ* 4б, *ослабленѣ* 6б, *блгѣ|лобленѣ* 7б; вин. п. ед. ч. ж. р.: *по|стъланѣу* 12в; им. п. мн. ч. м. р.: *изгѣнани* 11б.

Наред с правилно образуваните причастия в *Ев. № 25* се срещат и някои отстъпления от нормите на образуване на причастията. Заслужават внимание случаите, в които липсва съгласуване: *женѣ (...)* *вѣзвращѣ(же)| же сѣ* 4в, *приѣдоша (...)* *носѣщѣ ослабленѣ* 6б, *·ī · дѣѣѣ| иже приѣмѣше* 8а, *[дѣѣѣ (...)]* *примѣше* 9а, *сѣрѣщѣѣ каю члѣ|ѣѣѣ (...)* *водѣу носѣщѣ* 12б.

Тези отклонения свидетелствуват за неустойчивостта на причастните форми в езика на преписвача на *Ев. № 25*. Характеризирайки причастните форми в изследвания ръкопис, ще отбележим следните две явления:

а) Макар че се среща архаичната причастна форма на *-ѣ* в им. п. ед. ч. мин. вр. (*пристоу|плѣ* 4б), по-чести са новообразуванията на *-ѣѣ* (*обративѣ сѣ* 14б, *запрѣтивѣ* 6а).

б) В им. п. мн. ч., както видяхме, са се разпространили флексите на *-ни* (*болащни* 2а, *пришедѣ|шни* 4а, *сѣдѣщи|ни* 6в).

Особености на употребата на граматическите категории

От граматическите категории *Ев. № 25* добре пази звателната форма: *роде* 3а, *доу|ше* 3б, *ѣн* 3б, *[о]ѣе* 1а, *оѣе* 4а, *гѣе* 7б, *не|рсѣме* 7б, *си|монѣ* 14б, *пе|тре* 14б, *оучит[е]лю* 2г.

Употребата на *двойствено* число е издържана от скриптора на *Ев. № 25*, за което свидетелствуват следните данни: *вѣ роуцѣ члѣѣѣстѣ* 3в, *оуѣ (...)* 2г, *[паде на] колѣноу* 6а, *подѣ крилѣ* 7б, *очи* 11б, *очима* 11б, *оба на дѣсѣте* 4|пѣла 12в, *отѣ об[ою н]а дѣсѣ|тѣ* 12а, *шедѣша* 12а, *оуготоваѣта* 12б, *оуготоваѣта* 12в, *она же рекѣта* 12б, *оуготоваѣѣѣѣ* 12б, *рече има се* 12б, *вѣше|дѣшема кама* 12б, *сѣрѣщѣѣ каю* 12б, *идѣѣта* 12б, *рыцѣѣта* 12б, *шѣ|дѣша* 12б, *кама* 12в, *обрѣѣѣѣѣѣѣ* 12в, *оугото|ваѣѣѣѣѣѣ* 12в, *[по] двою дѣѣѣѣ* 14в.

Правилната употреба и образуване на звателната форма и на формите за *двойствено* число едва ли може да бъдат изцяло приписани само на влиянието на протографа. Тяхната правилност се обяснява с наличието на тези категории в езика на преписвача на *Ев. № 25*. Разбира се, запазеността на двойственото число може би е била само частична, т.е. някои форми вероятно са съществували само фрагментарно, но значението на двойственото число е било ясно за преписвача. Подобно положение е отбелязано от нас и в употребата на *двойствено* число в *Добр. ев.*

Обобщавайки нашите наблюдения върху езика на *Ев. № 25*, можем да кажем следното:

а) *Морфологията* на разглеждания паметник е *твърде архаична*. Това се потвърждава от следните факти:

1) В *склонението на съществителните* намира отражение само взаимовлиянието на основите; влиянието на твърдата разновидност върху меката е представена само с един пример. Други важни моменти от историята на склонението на съществителните не са отразени в *Ев. № 25*.

2) *Глаголната система* е добре запазена. Изключение правят само причастията. Нарушенията в съгласуваността при причастията, което ние приписваме на езика на преписвача, свидетелствуват само за нестабилността на причастията.

3) Правилната *употреба за звателната форма и двойственото число* също придава архаичен характер на езика на паметника.

б) Някои *морфологични особености*, както видяхме това при анализа на съответните явления, имат своите *паралели* в *Добр. ев.* – представител на „*галицко-волинския*“ тип паметници на *древноруския език*. По такъв начин не само фонетичните, но и морфологичните особености позволяват да отнесем *Ев. № 25* към групата на „*галицко-волинските*“ древноруски езикови паметници.

При оценката на данните от паметника трябва да се има пред вид неголемият обем на този евангелски фрагмент, при което и част от листовите са лошо запазени. Обаче въпреки това *Ев. № 25*, като недостатъчно изучен древноруски паметник, заслужава във всяко отношение вниманието на историците на руския език.¹⁵

При описанието на *ръкопис № 25*, съхраняван в народната библиотека „Св. Кирил и Методий“ в София, попаднахме на такива палеографски, фонетични и морфологични особености, които се срещат и в *ръкопис № 59625* (състоящ се от 34 листа), намиращ се в Археологическия музей в Одеса¹⁶, за което говори и Б. М. Ляпунов в описанието си на този писмен паметник, излязло през 1907 г.¹⁷ При изготвянето на каталога на писмените паметници и ръкописи в Библиотеката на Руската Академия на Науките, се оказва, че за *ръкопис № 4.5.22*¹⁸, състоящ се от 1 лист, са характерни същите особености, наблюдавани и при *софийския ръкопис № 25*, както и при *одеския ръкопис номер 59625*. Сравнявайки гореспоменатите ръкописи, О. Я. Князевская стига до заключението¹⁹, че трите фрагмента са преписи, на еднакво високо ниво, на един и същи кодекс. О. Я. Князевская смята, че кодексът е от XII в., по-точно от втората половина на XII в., като още през XIII в. кодексът попада в българоезична среда. След това започва преместването (миграцията) му, което води и до появата му в Нови Сад. Възможно е част от ръкописа да е достигнал до Одеса благодарение на П. Оджа-

¹⁵ Авторът изразява своята дълбока благодарност на Дирекцията на Народната библиотека „Кирил и Методий“ за предоставената възможност да работи в Ръкописния отдел с евангелие № 25 и да направи тази публикация, и на †Хр. Кодов и †Б. Райков за голямата помощ, внимание и съвети по време на неговата работа над паметника.

¹⁶ *Сводной каталог славяно-русских рукописных книг, хранящихся в СССР. (XI–XIII в.)*. Редколлегия Л. П. Жуковская, Н. Б. Тихомиров, Н. Б. Шаламанова. Москва 1984.

¹⁷ Ляпунов, Б. М.: *Несколько слов о рукописи ев. Чтений, хранящейся в библиотеке Одесского О и Д*. Записки Одесского О и Д. разд. V, Протоколы 1907, с. 76–95.

¹⁸ Князевская, О. А.: *Фрагменты одной древнерусской рукописи XII в. История русского языка древнейшей поры*. Вып. V. Редактор К. И. Горшкова. Москва 1984, с. 154–188.

¹⁹ *Пергаменные рукописи библиотеки Академии наук СССР*. Редактор В. Ф. Покровская. Ленинград 1976, с. 25.

ков, който завършва своето обучение там. Трите фрагмента от ръкописа можем да намерим сред описаните за пръв път от А. И. Соболевски "галицко-волински" ръкописи.

Списък на съкращенията на паметниците

О. Е.	Остромирово евангелие от 1056/57 г.
Изб. 1076 г.	Изборник от 1076 г.
Панд. Ант.	Пандекти от Антиох
Добр. ев.	Добрилово евангелие от 1164 г.
Тип. ев. XII в.	Типографско евангелие от XII в.
Тип. ев. № 6	Типографско евангелие № 6 от XII–XIII в.
Гал. ев.	Галицко евангелие, 1266–1301 г.
Холмск. ев.	Холмско евангелие от XIII–XIV в.
Луцк. ев.	Луцко евангелие от XIV в.
Полик. ев.	Поликарпово евангелие от 1307 г.
Ев. 1266 г.	Евангелие от 1266 г.
Еванг. чт.	Указател на евангелските чтения XIII–XIV в.
Б. пс.	Бичковски псалтир от XI в.
Мин. Д.	Миней на Дубровски от XI в.
С. П.	Синайски Патерик от XI в.
Одес. ев.	Одеско евангелие от XII в.
Юр. ев.	Юревско евангелие от XII в.